

Krankovics Ilona

Bethlen Gábor érmei a Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményében

A különösen értékes, a kortársak csodálatát is kiváltó műgyűjtemények ritkán tudják együtt maradva túlélni gyűjtőjüket. Amikor Déri Frigyes a tulajdonában lévő, európai mércével is nagy értékű műkincsei elhelyezésről kívánt gondoskodni, tisztában volt ezzel, s az ajándékozási okiratban ragaszkodott gyűjteménye egy helyen történő elhelyezéséhez. Debrecenre azért esett a választása, mert a legmagyarabb városnak tartotta. A patrióta érzésű műgyűjtő – aki 1924-ben bekövetkezett halála előtt három alkalommal is ellátogatott Debrecenbe, ahol nagy megbecsüléssel fogadták, s a város díszpolgárává választották – 1920-ban nyilvánosságra hozott ajándékozási szándéka lelkesítően hatott városunk lakóira. A rendkívüli ajándék és az adományozó személye arra buzdította a polgárokat, hogy maguk is tegyenek városukért. Áldozatvállalásuknak nem kis része volt abban, hogy 1930-ban megnyitotta kapuit a kor legkorszerűbb hazai kultúrpalotája, a Déri Múzeum, és a nagyközönség végre megcsodálhatta az addig raktárakban őrzött műkincseket.

A hagyaték legegységesebb részét a numizmatikai kollekciónak képezi. A 3200 darabból álló gyűjteményt az teszi különlegesen értékessé, hogy átfogó képet nyújt a magyar pénzverés történetéről. Déri Frigyes – a szakemberek véleményét kikérve – vásárolta meg a legértékesebb darabokat. Így került tulajdonába a Blaskovich, a Windischgrätz, a Ferenc József és a Festetics hagyatékából több ritka, unikumszámba menő érme, amely egyedüli forrásként szolgálhatott a szakirodalmi leírás számára.

A gyűjtemény legrangosabb részének az erdélyi fejedelmek vereteit tekintjük. A fejedelemségben szinte nem volt olyan uralkodó, akitől ne őriznének a múzeumban valamilyen ritka darabot. Végigtekintve az érmeiken megjelenik előttünk Erdély változatos történelme, ami azért is lehet fontos számunkra, hiszen Debrecen sorsa a mohácsi csatavesztést követően szorosan kapcsolódott az erdélyi államhoz. A város a fejedelemséghez tartozott, a pénzeket verető, az azokon megjelenő fejedelmek jelentős szerepet töltöttek be Debrecen életében.

Az Erdélyi Fejedelemség a magyar hagyomány őrzője és folytatója volt, pénzverése mindvégig megőrizte magyaros jellegét. A fejedelmek pénzeit a veretek rendkívül magas színvonala jellemzi, a használt verőtöveket az erdélyi ötvösök aprólékos gonddal, egyéni stílusban vésték. A pénzegység a magyar mintára vert aranyforint volt. A pénzek másik fő csoportjához a tallérok, a kor legnépszerűbb ezüstpénzei tartoznak. A forintnál nagyobb méretű tallérok arcképbábrázolásai az erdélyi pénzverés egyediségéről árulkodnak. A nagy értékű érme (aranyforintok, tallérok és ezek többszöröseinek) verése mindvégig az erdélyi pénzverés legfontosabb jellemzője maradt. Az erdélyi pénzverés különleges darabjait jelentették a szögletes formájú csegelyek, amelyeknek a megjelenése a pénzverés megújításával, a hengeres pénzverőgépek használatával volt összefüggésben. Az Erdélyi Fejedelemség idején Kolozsvárott, Brassóban, Gyulafehérváron, Segesváron, Besztercebányán, Nagybányán és Marosvásárhelyen készültek veretek.

A pénzverés az erős fejedelmi hatalmat volt hivatva képviselni. Mind ez, mind a gazdag aranybányák határozták meg fő jellemvonását. Bethlen Gábor fejedelmi székbe kerülését követően első gazdasági intézkedései között szerepelt Szeben város korábban élvezett aranybeváltási és verési kiváltságának megszüntetése. 1613-ban hozott rendelkezése értelmében Kolozsvár lett az aranybeváltás és pénzverés új központja. A fejedelmi hatalom központi irányítása alá tartozó aranybeváltás megakadályozta a nemesfém nyers, veretlen formában történő kivitelét. A fejedelem kiemelt figyelmet fordított a nemesfém bányászat felügyeletére és támogatására. 1615-ben engedélyezte a szabad bányaművelést, intézkedéseivel támogatta bányászok külföldről való betelepülését. Pénzverésének első szakaszában (1613–1620) az aranypénzverés volt a meghatározó, tallért csak elvétve találunk. Találkozunk az aranyforint kétszeres, ötszörös és tízszeres súlyban vert változataival. A három működő verde közül Kolozsvár lett az aranypénzverés központja, míg Szebenben és Gyulafehérváron többnyire ezüstöt vertek. Kezdetben Bethlen Gábor pénzeinek éremképe hagyományos formát mutat. Az előlap körirata Erdély fejedelmének, a Részek (Partium) urának, a székelyek ispánjának tünteti fel. A címerképben az összevont erdélyi és családi címerrel, a hátlapon a Madonna alakját övező PATRONA HUNGARIAE felirattal találkozunk.

A Déri Múzeum numizmatikai gyűjteménye 85 darab veretet őriz Bethlen Gábor fejedelem korából. A fejedelem pénzveréséről keresztmetszetet nyújtó

kollekció 31 aranyérmet tartalmaz, ezek közül több numizmatikai ritkaságnak számít. A forgalmi pénzek mellett a fejedelem korából származó emlékérmek jelentik az erdélyi pénzverés történetének legszebb darabjait. Mivel jelen írás a Bethlen Gábor pénzverését reprezentáló numizmatikai ritkaságokat kívánja bemutatni, ezért csupán érintőlegesen esik szó a keletkezésükkel kapcsolatos politikai és gazdasági háttérrel.

Elsőként lássunk két, a hagyományos éremképtől eltérő aranyveretet. Mindkettő a kolozsvári verde korai darabja, a hátlapon szereplő latin jelmondat miatt küllemét tekintve inkább emlékpénznek mondható, mintsem forgalmi pénznek.

1. Bethlen Gábor aranyforintja, Kolozsvár, 1614 (Huszár

2. ¹ 329. sorszám) 21 mm, 3,49 g

Előlapon: GA(briel): BET(hlen): D(ei): G(ratia): P(rinceps):TRAN(silvaniae): PART(ium) REG(ni): H(ungariae): D(ominus): ET SI(culorum): CO(mes): (Bethlen Gábor Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország Réseinek ura és a székelyek ispánja)

A fejedelem jobbra forduló mellképe vértben, díszes tollforgós kalppal.

Hátlapon: DEI DON(um): E(st): NE-QUIS GLOR(ia): 1614.

(Istennek az ajándéka ez, nem pedig valakinek dicsősége)

A korona alatt sárkánykörben a Bethlen család címere: átlótt nyakú, egymással szemben álló vadludak. A köriratban középen Kolozsvár címere.

Az előlapon látható fejedelemportré stílusában feltűnő hasonlóságot mutat Bocskai Istvánnak a kolozsvári verdeben készült aranyforintjaival. Bethlen Gábor Kolozsvárott és Gyulafehérváron 1613 és 1620 között vert aranyforintjain ez

1 Huszár Lajos: Az erdélyi fejedelemség pénzverése. Budapest 1995.

az előlaptípus a meghatározó. A kolozsvári verdében készült aranyforintot a hátlapon megjelenő jelmondat teszi különlegessé. Bethlen Gábor minden más aranyforintján a fejedelmi cím olvasható.

3. Bethlen Gábor tízszeres aranyforintja, Kolozsvár, 1616 (Huszár 302.) 42,5 mm, 34,79 g

Előlapon:

GAB(riel):BETLEN: D(ei): G(ratia):P(rinceps):TRAN(silvaniae):PART(ium)
REG(ni): HUN(gariae): DO(minus): ET SI(culorum): CO(mes):
(Bethlen Gábor Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország Részének ura és a székelyek ispánja)

Hátlapon:

D(omi)N(u)S: ILLUM(inatio): MEA ET SALUS MEA QUEM TIMEBO·16·16·

(Az Úr az én világosságom és üdvösségem, kitől féljek?)

A felhőből kinyúló kéz egyenes karddal átszúrt koronát tart. Szalagon CON/SILIO/FIR/MATA/DEI (Az Úr az én tanácsadóm) felirat.

Az 1616-ban Kolozsvárott tízszeres súlyban vert aranyforint feltűnő hasonlóságot mutat Bocskai István 1605-ben kibocsátott tízszeres aranyforintjának elő- és hátlapjával. Az éremnek ismeretes ötszörös súlyban, valamint ezüstből vert változata is a Nemzeti Múzeum őrzésében. A hátlapon szereplő CONSILIO FIRMITATE DEI felirat, Bethlen Gábor jelmondata egyértelművé teszi, hogy a ritka darab a fejedelmi reprezentációt szolgálta.²

2 Gyulai Éva: „Nézd meg ezt sok ország népe, Bethlen Gábornak ez a képe” – Bethlen Gábor ikonográfiai reprezentációja. In: Bethlen Gábor képmása. Szerk.:

Bethlen Gábor fejedelemsége alatt, 1619-ben Erdély bekapcsolódott a harmincéves háborúba, melynek következtében egészen 1622-ig – a nikolsburgi béke megkötéséig –, mind a fegyveres, mind a politikai küzdelemben meghatározó szerepet töltött be. A besztercebányai országgyűlés Bethlen Gábort 1620-ban magyar királlyá választotta, igaz, ő nem koronáztatta meg magát, viszont a választott királyi cím a Körmöcbányán vert tízszeres súlyban vert aranyforintjai, valamint tallérjai köriratában olvasható. Déri Frigyes tulajdonába került az 1621 és 1622-ben vert két tízszeres aranyforint, melyek közül az utóbbi – szakirodalmi leírás forrásául szolgáló – numizmatikai ritkaság.

4. Bethlen Gábor tízszeres aranyforintja, Körmöcbánya, 1622 (Huszár 305.)

44,3 mm, 31,22 g

Előlapon: GABRIEL—D(ei)♦G(ratia)♦EL(ectus)♦HUNGARIAE♦DAL(matiae)♦CR(oatiæ)—SCL(avoniae)♦ REX. A körirat betűi között a magyar címer és Madonna Jézussal. A fejedelem jobbra néző mellképe, fedetlen fővel, balján vállára támasztott jogar.

Hátlapon: ♦TRANS(silvaniae)♦PRINCEPS♦ET♦SICVLOR(um)♦COM(es)♦1622♦ Koronás négyrésztű címer, a nap a második, a félhold a negyedik mezőben. A szív-pajzsban a Bethlen család címere. Lent oldalt K—B verdejegy.

Harsányi Pál, a Nemzeti Múzeum egykori numizmatikusa a Festetich-gyűjtemény numizmatikai ritkaságainak ismertetésekor valószínűleg ugyanezekről a körmöcbányai tízszeres aranyforintokról írt közleményében.³

A Nagybányán készült negyed aranyforint ugyancsak unikumnak számít. Az éremképe alapján aranyveretű dénárnak is nevezett pénz a gyűjtemény azon kevés darabjai közé tartozik, amelyek megszerzésének körülményeit is ismerjük.⁴

Bethlen Gábor negyed súlyban vert aranyforintja, Nagybánya, 1621 (Huszár 344.) 13,35 mm, 0,86 g

Előlapon:

GAB(riell)·D(ei)·G(ratia)EL(ectus)HUN(gariae)DA(lmatae)CR(oatia)·SC(la voniae)REX

Kétrésű magyar címer, felette ..., oldalt N-B verdejegy.

Hátlapon:

TRAN(silvaniae)·PRIN(ceps)·ET·SI(colorum)·CO(mes)·1621

Koronás Madonna holdkaréjon, jobb karján Jézus.

3 Harsányi Pál: Festetich Tasziló herceg éremgyűjteménye. In: Numizmatikai Köz-
löny 1912. 127. lap

4 Déri Frigyes 1920-ban 500 koronáért vásárolta, D. Kállaitól Bécsben. – Déri Múze-
um, Déri hagyatéék. III. 5. 44. Vásárlási napló. 1920. szeptember 7.

A nikolsburgi békét követő politikai változást mutatja a gyűjtemény Nagybányán, 1622-ben tízszeres súlyban vert aranyforintjain megjelenő új körirat.

5. Bethlen Gábor tízszeres aranyforintja, Nagybánya, 1622 (Huszár 306.)

43,1 mm, 34,59 g

Előlapon:

GABRIEL·D(ei)·G(ratia)·SA(cri)·RO(mani)·ET·
TRANSSYIL(vaniae):PRINCENPS*

(Gábor Isten kegyelméből a Szent Római Birodalom és Erdély fejedelme)

A fejedelem jobbra néző mellképe, vértben, fedetlen fővel. A mellkép mögött balra 1622

Hátlapon:

PAR(tium)·RE(gni)·HUN(gariae)·DO(minus):SIC(ulorum)CO(mes)·AC·OPOL(i
ae)·ET RATIB(oris)·DUX (Magyarország Réseinek ura, székelyek ispánja és
Oppeln és Ratibor hercege)

Koronás négyrésztű oppelni-ratibori és erdélyi címer kartusok között. Középen a szív pajzsban a Bethlen család címere. Kétoldalt N–B verdejegy.

A választott királyi cím mellett a körmöcbányai és nagybányai tízszeres aranyforintok és tallérok köriratában addig szereplő magyar címer és Madonna-ábrázolás nem került kiverésre.

Bethlen Gábor fejedelemségének utolsó éveit kiegyensúlyozott pénzügyek jellemezték. A pénzromlás megakadályozására 1625-ben megkezdett pénzreform eredményeként állandóvá vált a pénz értéke. A gazdaság működtetésében különösen fontos aprópénz verésének stabilitása, kiszámíthatósága hatott ösztönzően. Aranypénzt csak Nagybányán vertek, a Kassán létrehozott új pénzverde pedig alkalmasnak bizonyult arra, hogy a gazdaságot kellő mennyiségű

ezüstpénzzel lássa el. A nagy értékű ezüstök, tallérok és forintok a legkülönbözőbb súlyváltozatokban kerültek kibocsátásra.

Ebből az időszakból számos numizmatikai ritkaság került Déri Frigyes gyűjteményébe. Így a kassai verdéből származó kétszeres, valamint két és félszeres súlyban vert csegely formájú tallérok.

6. Bethlen Gábor két és félszeres tallércsegelye, Kassa, 1628 (Huszár 352.)
46 mm, 71,5 g

Előlapon:

❖:GABR(iel)·D(ei)·G(ratia)·SA(cri)·R(omani)·IMP(erii)·ET·TRANS(il
vanae) PRINCEPS❖

A fejedelem mellképe jobbra néz, vértben, födetlen fővel, baljában jogar.

Hátlapon:

★❖PAR(tium)★R(egni)★HUN(gariae)★D(omi)N(u)S★SI(culorum)★
CO(mes)★OP(oliae)★RATIB(oriae)★DUX★16★28

Korona alatt kartusok közt pajzsban négyes osztású magyar-erdélyi címer, a szív pajzsban a Bethlen család címere. Kétoldalt C-C verdejegy.

A fejedelem arcképével készült emlékérmek vésnöke feltételezhetően Hailer Dániel ötvösmester volt. A korábban Augsburgban aranyművesként és rézmet-szőként dolgozó vésnök 1615-ben került a körmöcbányai pénzverde élére. Az általa készített verőtövek fejedelemportréinak hasonlóságából arra lehet következtetni, hogy ő volt Bethlen Gábor Körmöcbányán vert emlékérmek alkotója is.

7. Bethlen Gábor tízszeres arany emlékpénze (Resch⁵ Taf. 67/65)

36,7 mm, 34, 62 g

Előlapon: GABRIEL D(ei) G(ratia) REGNORUM HUNGARIAE

A fejedelem mellképe jobbra néz, fején szőrmeborítással díszített süveg tollforgóval, sújtással gombolódó mentében, rajta pettyezett szőrmegallér.

Hátlapon: TRANSIL(vaniae) PRINCEPS AC SICOLORUM COM(es)

Koronás, hasított és jobb oldalon vágott pajzs szív-pajzs. Az alappajzs jobb felső mezejében a magyar kettős kereszt, az alsó mezejében a magyar vágások, a bal mezőben Erdély címere. A szív-pajzsban Bethlen család címer, amelyet sárkány vesz körül.

Ugyanennek az éremnek ezüstből vert változata is megtalálható a gyűjteményben (Resch Taf. 66/71).

A fejedelem következő ovális formájú emlékérmé feltűnő hasonlóságot mutat az előzőekkel.

5 Adolf Resch: Siebenbürgische Münzen und Medalien von 1558–1898. Hermannstadt 1901.

8. Bethlen Gábor ezüst emlékpénze (ovális) (Resch Taf. 66/61)

41×35 mm, 19,20 g

Előlapon: GABRIEL D(ei) G(ratia) REGNORUM HUNGARIAE

A fejedelem mellképe jobbra néz, vértben, tollforgós kalppal, baljában jogar.

Hátlapon: TRANSIL(vaniae) PRINCEPS AC SICOLORUM COM(es) körirat, valamint a már ismert címerábrázolás látható.

Az itt bemutatott érmek alapján elmondható, hogy a fejedelemábrázolás hasonlósága, a köriratok egyezése egyértelműen azt bizonyítják, hogy ezek az érmek Hailer Dániel vésője nyomán Körmöcbányán készültek, valószínűleg 1619-ben.

9. Bethlen Gábor aranyérme (ovális) (Resch Taf. 66/74) 45×36 mm,
34, 69 g

Előlapon: GABRIEL·D(ei)G(ratia)SAC(ri)·ROM(ani)·IMP(erii) ET
TRAN(silvaniae)·PRINC(eps):

A fejedelem mellképe jobbra néz, vértben, födetlen fővel.

Hátlapon:

PAR(tium)·REG(ni)·HUNG(ariae)·DOM(inus)·SIC(olorum)·COMES·OP
ULI(a)E·RATIBO(ri)ae·DUX:

Korona alatt kartusok közt pajzsban négyes osztású magyar-erdélyi, a szív pajzsban a Bethlen család címere.

Harsányi Pál a Festetich-gyűjtemény bemutatásakor Bethlen Gábor ovális emlékérmé tízszerez aranyban vert változatát látva – csodálatának adva hangot – , megjegyzi, hogy ennek az érmenek a Resch katalógus is csak ezüst változatát ismeri. Okunk van feltételezni, hogy a Déri Frigyes tulajdonába került Bethlen Gábor arany és ezüst emlékérmek eredetileg a Festetich-gyűjtemény részei voltak.⁶

6 Harsányi Pál: Festetich Tasziló herceg éremgyűjteménye. In: Numizmatikai Közlöny 1912. 128. lap

10. *Brandenburgi Katalin aranyérme (ovális) (Resch Taf. 66/77)*

43×34 mm, 33,3 g

Előlapon: CATH(arina) D(ei) N(ata) M(archionissa) B(randenburgica) S(acri) R(omani) I(mperii) ET TRAN(sylvaniae) PRIN(cipissa)
(Katalin, Isten kegyelméből a brandenburgi nagyfejedelemség, a Szent Római Birodalom és Erdély legnemesebb fejedelemszonya) Szembenéző mellkép.

Hátlapon: TANDEM BONA CAUSA TRIUMPHA (A jó ügy végül diadalmaskodik)

Egy oroszlán letipor egy gazellát, felette repülő Niké (a győzelem istennője) kezében koszorúval.

Déri Frigyes megjegyzése: „Ez éremnek még csak egy 24 gramm súlyú példánya ismeretes Nagyszebenben a Brukenthal Múzeumban.” A Brandenburgi Katalin emlékérmét egyébként Niklovits Károlytól vásárolta 16500 koronáért.⁷

Déri Frigyes az első világháború befejezését követően szinte teljes vagyonát műtárgyak vásárlásába fektette, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy azokat gyűjteménybe rendezve visszajuttatja Magyarországra. Nagy gonddal válogatott gyűjteménybe rendezve visszajuttatja Magyarországra. Nagy gonddal válogatott gyűjteménybe rendezve visszajuttatja Magyarországra. Nagy gonddal válogatott gyűjteménybe rendezve visszajuttatja Magyarországra.

⁷ Niklovits Károly közvetítésével került a Festetich Gyűjtemény a bécsi műkereskedő Brüder Egger (Egger Fivérek) céghez. Az eladásban való közreműködéséért kapott darabokkal alapozta meg saját gyűjteményét, mely halálát követően a Nemzeti Múzeum Éremtárába került. www.tata.hu

ményét élete végéig gyarapította. Tette ezt abban az időben, amikor a hazánkból külföldre kerülő műkincsek a bécsi és müncheni kereskedők kezére kerülve, különösképpen a felbecsülhetetlen értékű numizmatikai ritkaságok, ismeretlen páncéltermek páncélszekrényeinek fiókjaiba kerültek, melyek a mai napig rejtve vannak.